

RECENZIJE, PRIKAZI, OSVRTI

M. MARVLI DELMATAE DAVIDIAS, prir. M. Marcovich, Leiden i Boston (MA): Brill, 2006 (Mittellateinische Studien und Texte, 33)

Kritičko izdanje *Davidijade* kako ju je po drugi put uspostavio Miroslav Marković (Marcovich) predstavlja *pignus honoris* na najmanje dva načina. Najprije, svjedoči o odanosti priređivača Maruliću i Davidijadi; filolog svjetskoga glasa nije prestao raditi na tekstu čije je kritičko izdanje bilo i prva knjiga koju je objavio (Merida, Venezuela, 1957). Izdanje je i svjedočanstvo odanosti znanstvene zajednice Miroslavu Markoviću: objavljeno kod glasovita međunarodnog nakladnika i u uglednom medievističkom nizu (Brill, Mitellateinische Studien und Texte), pojavljuje se postumno, pet godina pošto je priređivač preminuo. Uza sve to, moramo upozoriti: premda dobrodošlo i korisno, premda će nesumnjivo pridonijeti međunarodnoj recepciji Marulićeva epa – ni ovo izdanje *Davidijade* nije definitivno. Neki važni priređivački zadaci ni ovdje nisu obavljeni; autorova volja nije poštovana u cijelosti; napokon, usprkos reputaciji nakladnika i biblioteke, sama izvedba knjige nije prošla bez sitnih, ali neugodnih pogrešaka.

U trolistu filologa koji su se intenzivno bavili kritikom teksta *Davidijade* – Gortan, Marković, Glavičić – položaj je Miroslava Markovića (1919-2001) najneobičniji. Iz perspektive hrvatske znanosti, Marković je *outsider*: rodom Srbin iz Beograda, emigrirao je iz Jugoslavije 1954; 1955-1969. bio je profesor klasične filologije i filozofije na Universidad de Los Andes u Meridi u Venezueli (gdje je i objavio svoje prvo izdanje *Davidijade*). U tom je razdoblju napisao članak o Heraklitu za *Realenzyklopädie der Altertumswissenschaft*, najugledniju klasično-filološku enciklopediju, i priredio kritičko izdanje Heraklitova teksta. Daljnjih dvadeset godina – od 1969. do umirovljenja 1989 – Marković je radio na američkome University of Illinois (za profesora su ga entuzijastično preporučili Henry Chadwick i niz drugih uglednih stručnjaka). Pisao je studije o grčkoj metrici i poeziji, te o grčkoj i rimskoj religiji, no najviše se bavio kritičkim izdavanjem antičkih grčkih i latinskih, osobito patrističkih, te bizantskih tekstova. Osim Heraklita, priredio je djela Hipolita, Justina Mučenika, Klementa Aleksandrijskog, Origena, Diogena Laertija, objavljujući kod najuglednijih specijalističkih nakladnika (de Gruyter, Brill, Teubner); ta su kritička izdanja redovito prikazivana i ocjenjivana u međunarodnim časopisima za klasičnu filologiju i antiku.¹ Miroslav

¹ Opširnije o Miroslavu Markoviću vidi u tekstovima povodom smrti: David S a n s o n e, »Miroslav Marcovich«, *Gnomon* 73(2001), 746-748; Slobodan D u š a n i ć, »In

je Marković tako, iz naše perspektive, *outsider* – ali *outsider* svjetskoga glasa i ugleda, i šteta je što *Colloquia Maruliana* i *Sabrana djela Marka Marulića* nisu uspjela uspostaviti s njim suradnju (sudeći po bilješkama iz uvoda u Brillovo izdanje *Davidijade*, Marković je znao za izdanje *Davidijade* Splitskoga književnog kruga, mada je najkasniji hrvatski znanstveni članak koji uzima u obzir jedan rad B. Glavičića iz 1979).

Za novim izdanjem izvornog teksta najpoznatijeg epa hrvatskog latinizma svakako je postojala potreba. Kao samostalna knjiga *Davidijada* se posljednji put pojavila prije više od dvadeset godina (Split, 1984), kada je, uz neidentificirane izmjene, pretiskan slog latinskog teksta iz drugog Akademijina izdanja (Zagreb, 1974). Priređivač toga izdanja, Veljko Gortan, tekst je pak čitao s mikrofilma i crno-bijelih fotografija, bez neposrednog uvida u mjestimično oštećen torinski autograf, i s manje znanja o Marulićevim rukopisnim navikama nego što ih imamo danas (zahvaljujući osobito trudu Branimira Glavičića). Nadalje, ma koliko neobično to zvučalo za klasični tekst hrvatskog latinizma, od četiri dosadašnja izdanja *Davidijade* samo je Markovićevo iz 1957. kritičko u uobičajenom filološkom značenju tog termina – tj. opremljeno je kritičkim aparatom koji čitatelja obavještava o tome što stoji u rukopisu i gdje je priređivač intervenirao (pa i u izdanju iz Meride kritički je aparat tiskan u obliku bilježaka na kraju svakog pjevanja, a ne ispod crte uz tekst, kako je uobičajeno).²

Markovićevo izdanje kod Brilla 2006. napokon donosi dostatan kritički aparat tamo gdje je najkorisniji, ispod teksta; taj aparat bilježi ne samo tekstološke informacije (autorske i priređivačeve intervencije) nego i malen odabir *loci similes*, mjesta iz antičke književnosti kojih je odjeke u Marulićevu djelu zapazio priređivač. U izdanju su prenesene i marginalne bilješke – mada likovnu dimenziju Marulićevih ručica i vitica priređivač nije ni pokušao reproducirati – kao i folijacija rukopisa (ovo potonje Gortanova izdanja nemaju), a tekst je opremljen »živim glavama« (što moram posebno istaknuti jer je to orijentacijsko pomagalo izostalo iz izdanja 1984). Od popratnih Marulićevih tekstova uz *Davidijadu* Marković donosi uvodnu poslanicu kardinalu Grimaniju i prozno alegorijsko tumačenje *Tropologica Davidiadis expositio*, a izostavlja prijevod prvog pjevanja Danteova *Pakla*. Dodani su kratak priređivačev engleski uvod o autoru, djelu i rukopisu, dvanaest fotografskih faksimila, *appendix* s izvatom iz Božićevićeve latinske *Vita Marci Maruli Spalatensis*, te, napokon, trostruko kazalo: govora u epu, osobnih imena (uz *epitheta ornantia* popisanih osoba) i imena mjesta.

memoriam Miroslav Marković«, *Živa antika* 51(2001), s. 76-78; Petar Hr. I l i e v s k i, »Miroslav Marcovich (1919-2001)«, *Živa antika* 52(2002), sv. 1-2, s. 5-20 (isti svezak *Žive antike* donosi i Markovićevo bibliografiju).

² Valja priznati da i prvo Akademijino izdanje, tekstološki nezadovoljavajuće Badalićevo iz 1954, ima pod tekstem zvjezdicom označene bilješke s napomenama »Poeta ipse correxit«, uz naznaku stanja u rukopisu. Gortanovo izdanje iz 1974. o najvažnijim priređivačkim zahvatima izvještava u uvodu.

Priređujući tekst, Marković ga je nastojao učiniti čitljivijim modernom oku; zato je Marulićeve pokrate razriješio bez posebnih upozorenja, autorovo *g* zamijenio diftongom *ae*, a *ij* izmijenio u *ii*, te uskladio interpunkciju i pisanje velikih slova s današnjim latinskim standardom. Ostale je grafijske posebnosti Marković zadržao i tamo gdje odstupaju od modernih uzusa, uklanjajući ipak *tacite* autorove nedosljednosti (u tome slijedi Gortanov postupak iz 1974). Sintaktičke i prozodijske nepravilnosti u odnosu na klasični latinitet Marković u kritičkom aparatu nije posebno isticao. Gortanove konjektуре vjerno bilježi, te ih uglavnom i prihvaća u svojoj uspostavi teksta.³

Marković apsolutno prvenstvo i maksimalan tekstološki *acumen* rezervira za glavni tekst *Davidijade*. No, time do određene mjere iznevjerava autora. Kad izostavlja latinski prepjev prvog pjevanja *Pakla*, ne vodi računa o tome da je ovaj pjesmi Marulić očito namijenio ulogu popratnice u planiranoj knjizi – kao što je sličnim popratnim pjesmama opremio i *Instituciju*, i *Evandelistar* (prijevodom Petrarke!), i *Poslanicu Hadrijanu VI*, i *Život svetog Jeronima* i *Dijalog o Herkulu*.⁴ Maćehinski odnos prema ostalim tekstovima naslućuje se i po tome što njihova vlastita imena nisu uključena u kazala (iako, opet, tako nisu postupali ni ostali priređivači), po tome što citati u tim tekstovima nisu identificirani, a i sam je tekst u njima nešto nemarnije priređen.⁵ Ovakvo se favoriziranje velikog »središnjeg« teksta nauštrb malih »servisnih« čini danas ponešto ograničavajućim, barem s aspekta proučavanja Marulića.

Upravo se na području proučavanja Marulića otkriva i najozbiljniji problem Markovićeve izdanja, točka u kojoj ono naprosto daje netočne informacije. Na prvi pogled, *Davidijada* ne predstavlja osobit tekstološki izazov: sačuvana je u jednom prijepisu, k tome vlastoručnom autorovu čistopisu, i – reklo bi se – treba izaći na kraj samo s oštećenjima kodeksa. No, nije sasvim tako. Rukopis *Davidijade* pokazuje da se na njemu radilo u tri faze: tekst je jednom prepisan, a u dva su navrata u nj unošeni ispravci. U prve dvije faze – u osnovnom tekstu i jednom sloju ispravaka – pisao je sam Marulić; u trećoj je fazi, međutim, pisao netko drugi.

³ Ipak, kako Marković, čini se, nije pratio domaću literaturu nakon 1979, ne registrira Gortanovu konjekturu za stih 6, 73, iznesenu 1981, niti zna za Glavičićevo tumačenje riječi *hiacum* u 5, 23, priopćeno 1995. (pa stoga i Marković, koji je u svome prvom izdanju tiskao *hiacum*, u ovome drugom prihvaća Gortanov ispravak iz 1958); usp. Veljko Gortan, »Rješenje posljednjeg problema teksta Marulićeve Davidijade«, *Živa antika* 31(1981), s. 291-295; Branimir Glavičić, »Trebali u Davidijadi V 23 čitati hiatum mj. hiacum?«, *Filologija*, knj. 24-25, Zagreb 1995, s. 141-143. Ponegdje je, opet, Marković i suviše revan, bilježeći konjektуре iz 1960, od kojih je Gortan kasnije, u izdanju iz 1974, odustao; usp. npr. 2, 285.

⁴ Istini za volju, Marković nije usamljen kad iz *Davidijade* izostavlja njezin integralni paratekst – tako su postupili i svi ostali dosadašnji priređivači.

⁵ Tako na samom početku, u poslanici Grimaniju, kritički aparat tvrdi da je u AQVILEGIENSI iz naslova naknadno izbrisano G, dok se na faksimilu priloženom Markovićevoj knjizi lijepo vidi da je korigirano zapravo prvo E (ono je prvobitno bilo I); na istoj stranici, u desetom retku Markovićeve teksta, stoji *sanctitati*, dok iz faksimila čitamo *sanctitudini*.

me summe differat
Compositi fauiles
i panity salubris
A. Quat

Accidit Egro praepouit, porrigit, roffert
Sollicitudine, reuget, salubras ut punit eton.
I me fuit uultus auctoris, te dia tuerbe
A. Nihil tolerare, magat se posse malignus
A. m. d. n. s. m. i. t. quae discide uolli
O. m. i. t. b. i. m. s. o. h. i. m. o. n. s. e. r. i. s. e. l. i. c. t. i.

Sl. 1: cod. Taurinensis G VI 40, f. 92v, ispravci u stihovima 10, 71, 72, 75

Honore dandi peti, trahit, nes uel
Hic boni comitate, l. u. s. f. u. l. i. s. s. i. m. a. m. u. l. t. i. s. d. a. n. u. s. i. l. l. i. u. s. c. o. m. i. t. a. t. i. s.
S. i. n. g. u. l. a. r. i. s. i. u. u. e. n. i. u. m. u. o. m. n. i. s. n. i. b. i. l. i. n. i. b. i. l. i. t. a. t. i. s.
& p. h. e. t. o. a. b. l. u. t. i. n. g. e. u. i. s. s. i. m. a. d. o. m. N. i. c. h. o. l. a. M. i. c. h. o. l. a. n. i. s.
O. m. n. i. s. n. i. b. i. l. i. t. a. t. i. s. d. o. m. N. i. c. h. o. l. a. n. i. s. d. o. m. N. i. c. h. o. l. a. n. i. s.

Sl. 2: cod. Taurinensis G VI 40, f. 64r, ispravak u stihu 7, 269

Ta ruka ni u kom slučaju ne pripada Maruliću, i ne treba biti grafolog da bi se to vidjelo.⁶ Međutim, možda zbog pijeteta i romantičnog shvaćanja autorstva, priređivačima je bilo vrlo teško tu činjenicu otvoreno priznati; još im je teže bilo prikazati prave razmjere tuđih intervencija u *Davidijadi*. Badalić 1954, a Marković 1957. kao i 2006. bez zadržke tvrde da sve korekcije u tekstu pripadaju isključivo Maruliću. Gortan 1974. tuđi udio u *Davidijadi* priznaje, mada na vrlo delikatan način: »Kako se može prosuditi po rukopisu, većinu je ispravaka izvršio sam Marulić, ali neki ne potječu od njegove ruke.«⁷ Potom donosi cjelovit popis ispravaka – ne bilježeći, međutim, koji su Marulićevi, a koji tuđi. Kao što sam već rekao, ovu *pia fraus* iskusan paleograf poput Markovića podržava i 2006, razlikujući u kritičkom aparatu samo prvu i drugu Marulićevu ruku, T1 i T2, bez posebne oznake za ruku anonimnog korektora. Međutim, sve dok ne dobijemo izdanje *Davidijade* gdje se jasno vidi što je pisao Marulić, a što je i koliko u njegovu tekstu mijenjao netko drugi – nećemo imati realnu sliku o pjesništvu našega klasika. Čitat ćemo tuđa stilska i prozodijska dotjerivanja misleći da čitamo Marulića.

Upitna je i vrijednost Markovićevih bilježaka koje upozoravaju na *loci similes*. Prema Markoviću, naime, ima ih petnaestak⁸ (neznatno više od 12 koje, kao »najuočljivije«, navodi Gortan 1974), i svojom malobrojnošću Markovićevi *loci* potvrđuju Gortanovu trideset godina staru ocjenu da u *Davidijadi* ima »relativno malo sigurnih reminiscencija iz rimskih pjesnika«.⁹ Novija istraživanja čine nas, međutim, nepovjerljivim prema takvoj tvrdnji. Dovoljno je sjetiti se brojnosti i autorske raznolikosti popisa *loci similes* koje je Darko Novaković priložio Matičinom izdanju *Glasgowskih stihova*, te – također Novakovićeve – upozorenja na bogatstvo odjeka kako kasnoantičkih kršćanskih, tako i praktički svih velikih rimskih pjesnika u *Davidijadi*.¹⁰

Ironijom sudbine, jedna od dvije glavne prednosti novog Markovićeve izdanja – okolnost da je ono priređeno na osnovi osobnoga uvida u rukopis, na osnovi autopsije za koju Gortan prije trideset godina nije imao mogućnosti – umanjena je trenutačnim stupnjem tehničkog i informatičkog razvitka. Zahvaljujući digitalnoj fotografiji i računalima, danas proučavatelj *Davidijade* može stranice torinskog Marulićeva autografa analizirati do mile volje u komforu svoje radne sobe, obrađujući preslike (uvećavajući, mijenjajući kontrast i osvjetljenje, itd.) pomoću posve standardne opreme, bez specijalističkih znanja – sve do stupnja čitljivosti koji možda ne bi mogao postići niti *in situ*, s pravim rukopisom.

⁶ Usp. slikovni prilog ovome tekstu.

⁷ Predgovor Akademijinu izdanju *Davidijade* 1974, s. VII.

⁸ Pritom neki od odjeka koje uočava Marković odzvanjaju prije u duhu priređivača negoli u duhu autora; takvom mi se čini paralela 1, 461 s *Ilijadom* 20, 403.

⁹ Gortan u citiranom predgovoru izdanju 1974, s. XIV.

¹⁰ Darko Novaković, »La Davidiade di Marulić e gli epici protomedievali latini«, *Colloquia Maruliana* IX, Split, 2000, s. 205-218.

Glavnim vrlinama petog izdanja *Davidijade* ostaju, dakle, pouzdan glavni tekst, kritički aparat prezentiran prema običajima filološke struke i povećana međunarodna dostupnost Marulićeva epa.

Zapazio sam u knjizi stanovit – za ovako uglednog nakladnika, možda prevelik – broj grešaka, najčešće slovnih. Uz već navedene, to su: s. XV i XVI u legendi uz faksimile umjesto broja knjige III treba stajati IV; s. 6, redak 5 mjesto *videlicet* treba, u skladu s priređivačevim načelima, *uidelicet*; na istoj stranici u bilješci stoji *uersu paenultimo*, a treba *uersu antepaenultimo*. S. 7, u sadržaju knjige 1 stoji *Quem coram, adductum*, a treba *Quem coram adductum*. S. 40, na margini uz st. 3, 165 stoji *Saud*, treba *Saul*. S. 56, na margini uz st. 4, 177 *diudens*, a treba *diuidens*. S. 72, na margini uz st. 5, 275 stoji *Sicelechus*, u samom stihu *Sichelecum*; u rkp. je u oba slučaja *Sicelecus*, a po priređivačevim načelima trebalo bi u stihu biti *Sicelechum*. Na s. 74, u aparatu uz *satrapas* ispuštena je sigla T1; tako i na s. 92, uz *Occurrunt*. Na s. 133 nalazimo suvišnu oznaku *3r* na margini. S. 140, st. 10, 283 *Gialileae*, a treba *Galileae*; s. 141, st. 10, 299 *decreuenis*, a treba *decreueris*; st. 10, 318 *agaim*, treba *agam* (ovo su tipične greške koje nastaju pri računalnom prepoznavanju znakova). S. 142, na margini uz 10, 329 *Abssalonis*, u rkp. je *Absalonis*. Na s. 147 nedostaje oznaka folija *101r*. Na s. 155, u 11, 253 iza *eris*. nedostaju navodnici. S. 163, st. 12, 99 *diuies*, treba *diues*. S. 167, na margini uz 12, 277 *Iobus*, treba *Ioabus*. S. 175, st. 13, 74 *amori*, u rkp. stoji *amoris*. S. 183, st. 13, 400 na margini *repondet*, treba *respondet*. S. 196, st. 14, 410 *potent*, treba *poterit*. S. 213, tropološko tumačenje knjige 14, redak 6, *Lex vetus*, a treba ili *Lex Vetus* ili *Lex uetus*; tako i na s. 214, redak 12, ne *veteris*, nego ili *ueteris* ili *Veteris*; odmah iza tiskano je *ternpora*, treba *tempora*. U izvatku iz Marulićeva životopisa, s. 218, redak 2 stoji *nauitate*, treba *natiuitate*; na margini retka 9 stoji *f 105r*, treba *f 105u*. Napokon, na s. 220, u odjeljku V, redak 29 stoji *testimenti*, u Božičevićevu je rkp. *testamenti*.

Neven Jovanović